

Drie zerken van de familie Ripperda

Dat bij werkzaamheden grafzerken worden ontdekt, is gelukkig geen zeldzaamheid.

In Groninger kerken wordt daarvan regelmatig verslag gedaan. De recente vondsten in Farmsum vormen een hoogtepunt: niet alleen is het aantal zerken uitzonderlijk groot, ook is het voor het eerst in Groningen dat vijftiende-eeuwse grafstenen aan de vergetelheid worden onttrokken.

Tot vorig jaar waren in Groningen slechts vijf grafzerken bekend van vóór 1520.¹ De oudste, de sterk versleten steen van Andolf Nittersum († 1471) te Stedum, is onder deze de enige portretzerk. Op de grafzerken van Ide Nankes († 1489) te Appingedam en Sicke Luersema († 1493) vinden we enkel de

wapens van de overledene. Die van Abele Onsta († 1483) te Sauwerd en Haye Addinga († 1492) te Wedde geven tevens vier kwartierwapens.

Met de ontdekking van de drie oudste grafzerken in de kerk van Farmsum is aan dit bescheiden corpus een aanzienlijke uitbreiding gegeven. Het betreft een samenhangende verzameling van stenen voor leden van de familie Ripperda: Unico Ripperda († 1474), zijn schoondochter Frouke Onsta († 1477) en zoon Haye Ripperda († 1504). Deze laatste zerk is een fraai bewaard gebleven portretzerk, terwijl alle drie de zerken vier kwartierwapens van de overledene vertonen.

De overlijdensjaren en -data van de overledenen waren al bekend, omdat de data op de grafzerken hun weg al hadden gevonden naar de vanaf de zeventiende eeuw opgestelde handschriftgenealogieën Ripperda. Veel groter is het belang van de vondst voor onze heraldische kennis van deze familie en voor die van de vroege Groninger grafcultuur en heraldiek. In dit artikel kan daarop slechts kort worden ingegaan; in een later te verschijnen publicatie wordt er nadere aandacht aan besteed.²

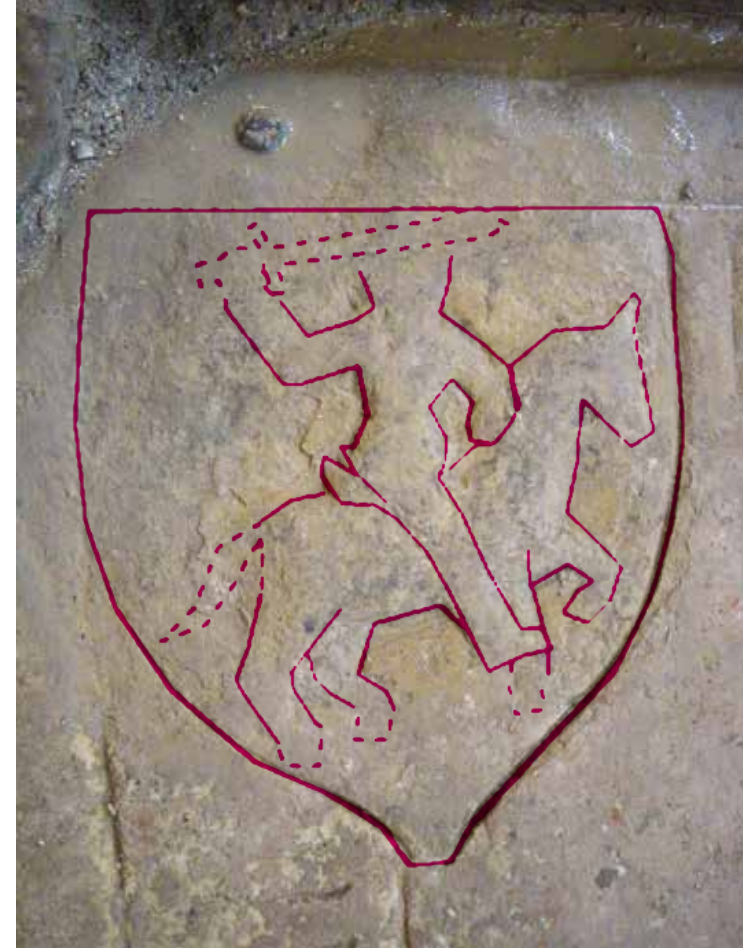
Unico Ripperda († 1474)

De oudste zerk is qua uiterlijk de saaiste, maar zeker niet de minst interessante. Unico Ripperda was hoofddeling te Farmsum en, dankzij zijn huwelijk met de dochter van Ulske Ukena, tevens te Oosterwijtwerd. Hij slaagde er zelfs in om tijdens zijn leven twee van de vijf Ommelander proosdijen te verwerven, die van Farmsum en Loppersum. Op 12 januari 1474 verwierf hij van de keizer een bevestiging van zijn heerlijke rechten en verkreeg tevens het muntrecht. Voordat hij verder invulling aan deze privileges kon geven, overleed hij nog hetzelfde jaar aan de pest.

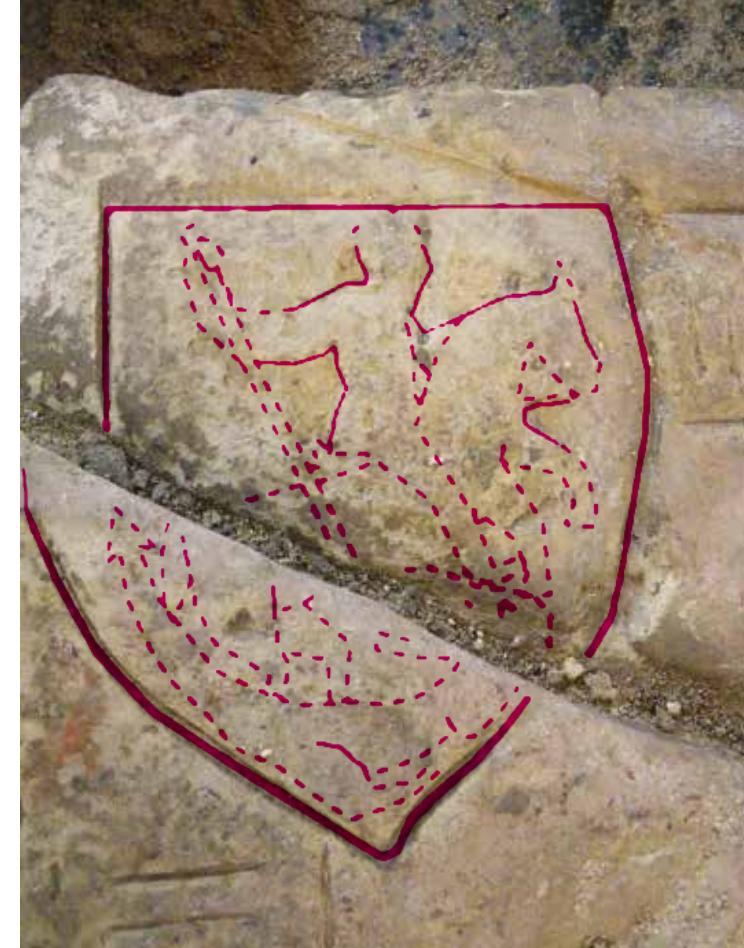
Zijn eenvoudige grafzerk laat zijn overlijdensjaar oningevuld. De tekst is gesteld in sterk versleten en lastig leesbare, smalle gotische letters die met enige onzekerheid als volgt kunnen worden opgelost:

¹ Buiten beschouwing laat ik hier verder de vijf bewaard gebleven koperen graforamenten uit de periode 1476-1515.

² Hiervoor wordt verwezen naar een te verschijnen jubileumboek van de Provinciale Groninger Oudheidkundige Commissie.

2 De kwartieren I en IV op de zerk van Unico Ripperda: I. een ruiter te paard, omgewend; IV. Sint-Joris, een draak doorstekend. Foto's Ko Lenting.

int i aer / [uns heren] m cccc [—] starff uni[ko] ripperda hovet-
linck to / fermsum / ende widwert provest to fermessum
ende / to lopperssum

Op het eerste gezicht lijkt de tekst dus het jaartal 1400 te geven en dat heeft de nodige aanleiding tot verwarring gegeven. Eilhardus Harkenroht publiceerde de tekst met het onvolledige jaartal 'mcccc...' en de foutieve lezing van 'Wedde' in plaats van 'Widwert' (Oosterwijtwerd) in 1723.³ Daardoor werd de tekst toegeschreven aan Unico's gelijknamige overgrootvader, die in 1397 voogd was van kinderen van Egge Addinga te Wedde. Dit laatste feit zal de reden zijn voor de verlezing van de plaatsnaam Widwert. Sinds 1723 spookt de in 1400 overleden Unico Ripperda, hoofddeling te Wedde, dan ook ten onrechte door de genealogieën Ripperda en de geschiedschrijving van Farmsum. Dat het jaar en de datum niet ingevuld zijn, wijst erop dat de steen is vervaardigd tijdens het leven van Unico, en wel tussen 1465 (toen Unico's vader Boele nog leefde en hoofddeling te Farmsum was) en 1474.

De steen geeft in de hoeken vier kwartierwapens, niet op de later gebruikelijke wijze in één richting geplaatst. De wapens aan de voet van de zerk staan op hun kop, waardoor minder duidelijk is wat het hoofd en wat de voet van de steen is. Lezen we de kwartieren in de gebruikelijke volgorde, van zuidwest naar noordoost, dan vinden we op de zerk van Unico Ripperda: I. een ruiter te paard, omgewend (zoals het gebrui-

kelijke wapen Ripperda), II. gevierendeeld (Huinga), III. doorsneden: A. een omgewende uitkomende halve leeuw; B. drie rozen (Wigboldes), IV. Sint-Joris, een draak doorstekend. De laatste twee kwartieren staan daarbij dus op hun kop. De kwartieren Wigboldes en Huinga zullen verwijzen naar Unico's moederlijke grootouders⁴.

Een overledene werd altijd met de voeten naar het oosten begraven en een grafsteen werd zonder uitzondering op dezelfde wijze georiënteerd. Opvallend is echter dat de tekst van het grafschrift aan de westzijde aanvangt en niet, zoals gebruikelijk, aan de oostzijde. De verklaring zal zijn dat in het begin van de achttiende eeuw de zerk ten onrechte omgekeerd werd herplaatst, omdat men het kwartier met de ruiter te paard interpreteerde als het grootvaderlijke kwartier Ripperda, in plaats van het wapen met Sint-Joris. Men was zich er blijkbaar niet van bewust dat de Ripperda's tot de generatie van Unico Sint-Joris mét draak als wapenfiguur voerden; pas Unico's kinderen reduceerden dit tot een eenvoudige ruiter te paard. Het feit dat Unico's zerk zowel dit laatste wapen als een Sint-Joris met draak vertoont, maakt de zerk zeer waardevol voor de geschiedenis van de ontwikkeling van deze wapenfiguur die we bij verschillende geslachtswapens in Groningen en Oostfriesland aantreffen. Wellicht heeft het kwartier dat later werd aangezien voor het wapen Ripperda, betrekking op een grootmoeder van Unico uit de familie Addinga.

³ E.F. Harkenroht, *Volledige chronyk van Oostfrieslant (...)* van (...) Eggerik Beninga (Emden 1723) 170.

⁴ Zijn moeder, Hille, was een dochter van Bartolt Wigboldes.

1 De grafzerk van Unico Ripperda (1474). Foto Ko Lenting.

3 De grafzerk van Frouke Onsta (1477). Foto Ko Lenting.

Frouke Onsta († 25 mei 1477)

Een sterk contrast met de eenvoudige zerk van Unico Ripperda vormt de rijk gedecoreerde steen voor zijn slechts drie jaar na hem overleden schoondochter Frouke Onsta († 1477). Zij was twee jaar eerder gehuwd met Focke Ripperda. Het echtpaar liet één zoon na, Peter, die de stamvader werd van de Winsumer tak van de Ripperda's, waartoe de bekende hertog Johan Willem Ripperda (1682-1737) hoorde.

anno m . cccc . lxxvii . op / sunt . urbanus . dach . / st / rf . vroke . rypperd^a . ab / el . onst^a ende . hil . onsta . dochter

Opvallend genoeg vermeldt de grafzerk wel de namen van haar ouders, maar niet die van haar echtgenoot. Haar vader, Abele Onsta, stierf zes jaar later. Toevallig bleef ook zijn zerk bewaard; deze werd na de afbraak van de kerk te Sauwerd overgebracht naar het Groninger Museum. De stenen van vader en dochter Onsta zijn in dezelfde rijke gotische stijl

5 Zie: R. Alma, 'Postume heraldiek', in: R. Alma, C. Gietman en A. Mensema, *Adel en heraldiek. Adellijke identiteit en representatie* (Hilversum 2012) 51-94.

6 Een derde vijftiende-eeuwse grafzerk in vrijwel dezelfde stijl is overgeleverd, namelijk die van de Oostfriese edelman Luwert van Uttum, nu in het Burgmuseum te Pewsum. Volgens de steen en oorkondelijke gegevens overleed hij in 1428; de stijl van de zerken komt zozeer overeen dat de steen eerder een halve eeuw later gedateerd zal worden.

7 R. Alma, 'Portretzerken in Groningen', *Groninger kerken* 22 (2005) 105-120.

vormgegeven, met in het midden het wapen Onsta (een leeuw), een gehelmde leeuw als schildhouder met op zijn helm een derde leeuw als helmteken. In het midden van iedere zijde vinden we een kwartierwapen. Vergelijking van de kwartieren op de beide zerken leert dat de volgorde van de wapens niet consequent is toegepast. Boven vinden we op beide stenen het wapen Onsta en links een wapen met twaalf ruiten, schuinkruislings, dat we kunnen identificeren met Van Dockum, moeder van Abele en grootmoeder van Frouke.⁵ Op Frouke's zerk is rechts het wapen van haar moeder, Hille Jarges, afgebeeld en ten slotte onderaan een wapen met een vogel, denkkelijk dat van haar moederlijke grootmoeder Peter, van wie de familienaam nog onbekend is.⁶

Haye Ripperda († 1504)

De laatste van de drie Ripperda-zerken is eveneens een betrekkelijk goed bewaarde en fraai vormgegeven steen, de op een na oudste portretzerk uit de provincie.⁷ De stijl van de afgebeelde overledene is vergelijkbaar met die op de portretzerk van Snelger Houwerda te Appingedam van twintig jaar later. Haye wordt in biddende positie, recht van voren afgebeeld. Hij is gekleed in een harnas, draagt onder zijn linkerarm een zwaard en naast zijn rechervoet ligt een helm. Tussen zijn benen slingert een banderol met een tekst waarvan het woord 'requiescat' ('hij ruste', nl. in vrede) nog leesbaar is. Het Latijnse randschrift luidt:

Anno . domini . m / v^c . iiiii . ipso . die / translationis . nicolai . obiit . haio / ripperda / prepositus . et . capitaneus . in . fermsum . et . dammone . etcetera . /

(In het jaar 1504, op de dag van de translatie van Nicolaas, overleed Haye Ripperda, proost en hoofddeling te Farmsum en Appingedam enz.)

De feestdag van de translatie (overbrenging van de relieken) van Sint Nicolaas — niet te verwarren met diens eigenlijke feestdag, 6 december — is in de Nederlanden bij mijn weten praktisch onbekend. In Midden-Europese, Franse en Engelse bisdommen wordt ze gevierd op 9 mei, vermoedelijk ook de overlijdensdatum van Haye Ripperda. Ook later had men blijkbaar moeite met deze datum, want in de genealogieën Ripperda wordt vermeld dat Haye overleed op Nicolaasdag ofwel 6 december 1504. De grafzerk heeft dus als bron gediend. Uit andere bronnen weten we echter dat Haye in september van dat jaar het tijdelijke al met het eeuwige verwisseld had.

Ook deze laatste zerk geeft vier kwartierwapens, die inderdaad overeenkomen met de wapens van Hayes vier grootouders: Ripperda, Wigboldes, Ukena en To Wijtwerd. Het is overigens dankzij deze grafzerk dat we voor het eerst het wapen van zijn grootmoeder Hiddeke to Wijtwerd konden identificeren.⁸

Het belang van de gevonden grafzerken

De vondst heeft geen nieuwe namen of overlijdensjaren opgeleverd. Wel leveren de kwartierwapens nieuwe gegevens op over de voorouders van de overledenen. Maar het belang van de zerken gaat verder dan de familie Ripperda. Alle drie de zerken vertonen vier kwartierwapens en daarmee is het aantal Groninger grafzerken van vóór 1520 met kwartieren in één klap verdubbeld. Vanaf de zeventiende eeuw heeft de wijze waarop de wapens van voorouders op een grafzerk wordt weergegeven een vaste vorm en volgorde gevonden. Tot die tijd is er veel variatie, waardoor de overledene of zijn erfgenamen meer keuzevrijheid hadden om aspecten van de voorouders door wapens te visualiseren. Zo is er onder de zes

4 De grafzerk van Haye Ripperda (1504). Foto Ko Lenting.

grafzerken van vóór 1520 geen enkele die de kwartierwapens in de latere standaardvolgorde voor de vier grootouderlijke wapens vertoont. Daaruit mag duidelijk zijn dat de vondst van groot belang is voor onze kennis over de heraldische beeldprogramma's op Groninger zerken.

Zoals we zagen zijn de Farmsumer zerken door latere familieleden gelezen en gebruikt om de eigen genealogie aan te vullen. Van de vroegere generaties van de familie Ripperda kennen we echter van nog twee leden de overlijdensdata, die zonder twijfel ontleend zijn aan zerken in de kerk: om die reden kunnen we vermoeden dat onder de vloer ook de grafstenen van Focke Ripperda, de man van Frouke Onsta, en van Ailke Houwerda, vrouw van Haye Ripperda, mogelijk nog te vinden zijn...

Redmer Alma (1963) studeerde wiskunde en geschiedenis aan de R.U. Groningen en bereidt een proefschrift voor over de Ommelander adel in de Late Middeleeuwen.

5 De grafzerk van Snelger Houwerda (ca. 1523) in de Nicolaïkerk, Appingedam. Foto Regnerus Steensma

8 Zie: Alma, 'Postume heraldiek'.